Зміст

Частина перша. 7

Частина друга. 153

Частина третя 243

Частина четверта 346

Від автора. 423

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

УДК 821.161.2
Ш66

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Літературний редактор *Роман Коваль*

© Шкляр В. М., 2009, 2014
© ТОВ "ТЕТ-Продакшн", кадри з фільму «Чорний ворон», вклейка
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2019
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2019

ISBN 978-617-12-6106-8

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

Тобі зозуля навесні
Кувала щастя, а мені
Вороння каркало сумне, —
Забудь мене, забудь мене…

Пісня

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

1921 року долю чотирилітньої війни, яку Росія розв'язала проти Української Народної Республіки, було вирішено на користь загарбника. Армія УНР опинилася інтернованою за колючим дротом колишніх польських союзників. Однак збройна боротьба ще роками тривала майже на всіх теренах України. Відчайдушний опір російським окупантам чинили повстанці Холодного Яру. На їхньому чорному бойовому прапорі був напис: «Воля України або смерть».

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

Отамана Веремія ховали в Гунському лісі без прощальних сальв і промов. Ховали потай, уночі. Двоє похмурих чоловіків привезли підводою труну з тілом загиблого, а ще один привів із ближнього села священика.

Яму викопали за двадцять кроків на схід од старезного дуба, і тепер біля неї тихо світилася в темряві домовина — недавно стругана соснова дошка ще пахла живицею.

— Відкрийте віко, — попросив отець Олексій.

Він довго роздмухував кадило, черкаючи відсирілими сірниками, які сичали, ламалися і не хотіли горіти.

— Навіщо? — запитав той, що привів священика. Його ширша, ніж довша, голова і закандзюблений ніс робили чоловіка схожим на велику сову.

— Так треба, — сказав отець Олексій. — А може, там дохлий пес.

— Тут не до жартів, отче.

— Саме через те й годиться відкрити труну. Я можу зрозуміти все, окрім святотатства.

Двоє похмурих чоловіків підійшли ближче і поволі, знехотя зняли віко.

Десь у глибині лісу прокотилися ухкання-зойки сича. Якщо то правда, що темної ночі б'ються навкулачки чорти, то це могли бути і їхні крики.

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

— Так, це він, — сказав отець Олексій. — Я знав небіжчика. Але чому його поклали в брилі?

— Такою була Веремієва воля. Щоб його поховали у брилі й вишиванці, — пояснив той, що був схожий на сову. — Отаман так і до бою ходив. Хіба ви не знали?

— Дурна була звичка, — озвався один із похмурих чоловіків. — Ворог його впізнавав серед нас ще здалеку. Тільки й ціляли у цього бриля, поки не влучили.

— Зате й ми його бачили за версту, — сказав другий похмурий чолов'яга. — Завжди бачили, що він з нами.

— Дурна була заведенція, — повторив перший і сухо сплюнув через плече.

— Не твоє свиняче діло, — сказав той, що був схожий на сову. — Починайте відправу, отче. І якщо можна, то не розтягуйте. Бо нас тут і ранок застане.

— Добре, хоч чоботи зняли, — сказав отець Олексій. — Так йому буде легше іти до раю.

— Починайте відправу, отче.

Здалеку знов долинули моторошні ухкання-зойки, й отець Олексій подумав, що сичі так не кричать.

— …Боже духів і всякої плоти, Ти смерть подолав і диявола знищив, і життя світові Твоєму дарував — Сам, Господи, упокой душу усопшого раба Твого Веремія на місці світлім, на місці квітучім, на місці спокійнім, звідки втекла болізнь, печаль і зітхання; всяке прогрішення, вчинене ним словом або ділом, або помислом, як благий і чоловіколюбець Бог, прости, бо немає чоловіка, що жив, а не згрішив би…

Після короткої відправи труну опустили в яму, кинули зверху по жмені землі й засипали могилу. Але верх не виводили — все розрівняли і притрусили падалішнім листям.

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

— Ви зрозуміли нас, отче, — сказав схожий на сову чоловік. — Ніхто не повинен знати цього місця. Вони його шукатимуть і мертвого.

— Але не знайдуть, — сказав похмурий чолов'яга і кинув свого заступа на підводу. — Навіть якщо надибають цю місцину, його тут уже не буде.

— Як то не буде? — спитав отець Олексій.

— А так. Вознесеться на небеса.

Отець Олексій перехрестився і мерзлякувато повів плечима. Холодна осіння ніч дихнула йому прямо за комір.

— Запам'ятайте: нас тут було всього четверо, — майже з погрозою в голосі сказав той, що був схожий на сову. — Окрім нас, цього більше ніхто не бачив. Коли що… з нас і спитають.

Але він помилявся. На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько. Воронові було вже двісті сімдесят літ, проте він досі не стомився спостерігати за людськими дивацтвами і намагався ставитися до них з розумінням. Тепер він сидів на дубі, який ще міцно тримав на собі поруділе листя, вдихав теплий дух ладану, і чорному воронові було тут затишно. Білий місяць-четвертак не діставав його за дубовим листом, зате добре висвічував невеличку галявину, де копошилися люди. Ворон, хоч був і сліпий на одне око, відразу впізнав і священика, і чоловіка з довгим закандзюбленим носом — він їх бачив не вперше. Щоправда, чув погано, бо ворон, по правді сказати, був уже глухий як пень. Глухий і підсліпуватий, а проте добре бачив, що йому треба. Наприклад, цього разу він завважив із подивом, що отець Олексій не тільки вкоротив молебень, але й не опечатав могилу…

Та ще чуднішою для нього буде інша причта на цій галявині, — це коли згодом сюди прийдуть інші люди, вони ґелґотатимуть нетутешньою мовою, чужі, рогаті, себто в рогатих шапках-будьонівках, незнайомі чорному воронові люди, прийдуть і відміряють двадцять кроків на схід од старезного

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

дуба і стануть копати, і викопають труну, відкриють віко, та замість отамана знайдуть там тільки записку, від якої можна було здуріти.

Ворон тихенько реготне, затуливши дзьоба крилом, щоб не каркнути, щоб його не почули, бо тоді рогаті, зганяючи злість, стрельнуть ще й по ньому. Ворон не боявся смерті, але він не любив, коли пахне смаленим, а на старості літ ще й не терпів запаху горілого пороху.

2

Досі не можу собі пояснити, що то за радість така була перед кожним боєм, яка тремтіла в усьому тілі, мовби жива істота. Серце співало, в очах розвиднялося, лоскіт бігав долонями. Оце як є твердий рішенець, що сьогодні виступаємо, чи хай там навіть узавтра, то вже місця собі не знаходиш, щось аж трусить тобою зсередини. Я бачив, що так було не тільки зі мною, кожного з нас постигала ця втіха, тільки всяк переживав її по-своєму. Той походжав, як півень, той начищав уже вкотре рушницю, ще хтось мугикав-насвистував, а той сидів непорушно — тільки очі горіли лихим вогнем. А коли раптом бій відміняли, напосідало таке, якби ото молодиця враз відмовила тобі в останню хвилину і ти залишився сам на сам зі своїм хотінням.

Ні, не було у нас зовсім страху, він звітрився разом з надією, бо коли в чоловіка уже й надія пощезла, то який може бути страх? І немає тут чим хвалитися, сказала б сліпа ворожбитка Євдося, до якої прийшов я тоді, коли все починалося, тож я прийшов до сліпої Євдосі, котра вміла забрати біль із людського тіла, вміла навіть зцілити душу, прийшов і сказав: «Забери у мене, Євдосю, дві штуки нетребні, вийми їх із моєї душі, аби й знаку не зосталося». — «Які такі штуки нетребні?» — тихо всміхнулася невидющими очима Євдося, як усміхаються сліпі. «Страх і жаль, — сказав я. — Вийми з мене

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

насамперед страх, тоді жаль». — А вона похитала головою: «Не можна без цього зборонцеві, без страху й жалю швидко себе загубиш», — сказала тоді сліпа Євдося, і я ще не раз пригадаю її слова, коли рубатиму голови, і це вже стане для мене ніяким не бойовиськом, а буденною роботою, від якої тільки болітимуть руки ночами.

Так було і тоді, коли ми захопили в полон китайців. Та який там полон, не було в нас ніякого брану, ворогам ми відразу давали раду шаблями, не тратячи куль, тож і того разу підвели косооких до колоди і я показав їм, аби поклали на неї голови. Теж не знаю, що то за чуднота така була, що китайці, які потрапляли нам до рук, мов заворожені, підставляли шиї під наші шаблі. Ніяких тобі благань про пощаду, жодного писку, цілковита згода з тим, чого не минути. І от, коли вже кільканадцять голів покотилося в багряну від крові траву, до колоди підійшов останній. Худий, невеличкого зросту, ноги колесом, мені здавалося, що якби я вхопив його за коліно і пожбурив чимдалі, то він і котився б, наче те колесо, хтозна куди, нещастя та й годі. Але от що цікавого було в тому нещасті: голова спереду поголена, а чуб на потилиці заплетений у косичку, і коли він став навколішки й поклав голову на колоду, то раптом узяв ту косичку й задер на тім'я. Це мене розсмішило. Він що — боявся, щоб таку «красу» не від'єднали від голови? Чи прибрав її з потилиці, аби не заляпати кров'ю?

Рука моя опустилася. Я не знав, чи сміятися, чи що, але добре бачив, що в цьому косоокому немає ні краплі страху, ніби він вирушав прямісінько в рай і, сучий син, боявся тільки одного — аби в тому раю його косичка була цілою, чепурною і не забризкана кров'ю. Тоді я вхопив його за того хвоста, різко підвів з колін і повернув до себе обличчям. Ні, жодної тіні страху не було в чорних шпаринах його очей, він дивився на мене з якоюсь тихою цікавістю і розумінням. А потім сказав:

— Чань воює за тот, кто дайот кусять. Ти дайось кусять — Чань будєт воєвать за твоя.

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

Я відпустив його косичку і замість того, щоб знову кинути косоокого на колоду, обернувся до хлопців:

— А що, заберемо цього ходю[1] з собою? Може, обтешемо і вимуштруємо, як собаку.

Тоді я ще не знав, що настане та чорна година, коли я залишуся в лісі тільки з оцим китайцем, і ми з'їмо з ним першу сиру ворону без солі.

3

«Черный Ворон — непримиримо хитрый и упрямый враг. Возраста около тридцати лет. Высокого роста, черная борода, длинные черные волосы до плеч. Глубоко посаженные глаза тоже темные, взгляд тяжелый, медлительный, выражение лица суровое. Политически грамотен, бывший офицер царской, а потом петлюровской армии. Одет в защитное. Опоясан двумя портупеями, говорит, что с ними родился. Якобы мать ему рассказала, что когда он появился на свет, то был вот так накрест опутан пуповиной. Теперь имеет привычку постоянно закладывать руки за портупеи, так как очень неторопливый, почти неуклюжий в своих движениях. Даже странно, как при этом ему удается быть отличным наездником и метким стрелком.

Сын лесничего, сочиняет стихи. Отряд Черного Ворона в настоящее время насчитывает около 300 пеших и 75 конных хорошо вооруженных бандитов. Оперирует преимущественно в Звенигородском, Черкасском, Чигиринском уездах, в частности в том же Холодном Яре, Лебединском и Шполянском лесах. По последним сведениям, то ли убит, то ли тяжело ранен в бою с 102-м батальоном, в результате которого батальон потерял помощника комиссара, разведчи-

[1] Ходя — так тоді називали китайців.

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

ка, 23 бойца, тачанку, три лошади. Смертельно ранен командир батальона.

Уполномоченный Какавишников».

(Із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті від 4 листопада 1921 року.)

І тільки вранці, коли випав легенький сніжок, він здогадався, що означали її слова.

— Взавтра ти снідатимеш на білій скатертині, — сказала тоді сліпа Євдося, і її сині, молоді, як у дівчини, очі тихо всміхнулися.

— Це ж у яких таких панів мені доведеться снідати? — спитав Чорний Ворон, зводячись на лікті у твердому дерев'яному ліжку, трохи закороткому для його отаманського зросту.

— Не у панів, а в панни. У білої панни, — знов усміхнулася сама до себе Євдося.

Її хата стояла глибоко в лісі серед боліт, що тяглися вздовж вузенької річечки Ірдинь, і, дивлячись зоддалік, можна було подумати, що цю хижу нетеча-трясовина поволі всмоктує в себе. Але ні — гніздилася вона на твердому глинястому острівцеві і якщо й осідала, то тільки від старості.

— Зараз я змию з тебе всю хворість, і вдосвіта ти підеш, — сказала Євдося. — Скільки я можу тебе калавурити[1]?

Серед кімнати стояла широка дубова кухва, наповнена до половини брунатною купіллю, від якої сходив гарячий трав'янистий дух. Поруч на долівці парували ще два казани з окропом.

— Кажеш, піду отак просто до білої панни? — перепитав Чорний Ворон.

— Атож. Може б, хоч до неї зголив свою бороду? Я тобі дам шмат окіска. Він гостріший за вогонь.

---

[1] Калавурити — стерегти.

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

— Ще не вродилася та краля, заради якої я зголив би свою бороду.

Ворон зняв цупку полотняну сорочку і, коли залишився у самих спідніх, знічено глянув на Євдосю.

— Скидай, не соромся, — підохотила вона. — Однак я нічого не бачу. А як захочу, то й так роздивлюся що мені треба.

— Еге, не бачиш. А бороду як запримітила?

— Хіба ж тільки бороду? Я тебе обмацала всього, поки латала. Та й не одну бороду знайшла на тобі, аж дві.

— Як це — аж дві? — спитав Чорний Ворон і враз прикусив язика, зніяковів ще дужче.

— Ти таки трохи твердоголовий.

Вона дивилася нерухомими очима десь крізь Ворона, але він, скидаючи спідні, все-таки затулився однією рукою, і коли нарешті заліз у кухву, відчув неабияку втіху. Темна гаряча вода огорнула його по груди.

— Скільки ж це я провалявся у тебе, Євдосю? — спитав він.

— Трохи не з місяць. Кінь тебе приніс непритомного.

— Де він? Де мій Мудей?

— Стоїть у повітці, жує сінце разом з козою Галькою. У нього було надрубане вухо, але вже загоїлось. Ти за нього не переживай, за себе подумай, — водила віхтем по його м'язах Євдося. — Може б, кидав тинятися лісом та брався до якогось діла. Не буде вже пуття з вояцтва вашого. Це я тобі кажу.

— Так мені казала й моя сестра Марія.

— А ти що?

— Витяг шаблю і хотів зарубати. Але ж… сестра все-таки.

— То це ти й мене можеш зарубати? — зумілася Євдося.

— Можу, — сказав він.

— Лихим ти зробився. Зачерствів. Кажуть, навіть своїх убиваєш, тих, що піддалися на амнестію[1].

---

[1] Амнестія — застаріла форма слова «амністія».

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

— Ті, що піддалися на амнестію, не мої. Чека їх все'дно знищить, але спершу витрусить душу і все випитає. Тут один шлях — або сюди, або туди.

Євдося примовкла, а коли змила йому волосся лугом[1], сказала:

— Але якщо ти й мене зарубаєш, то не матимеш нічки золотої, яку я тобі наворожила.

— Якої ще нічки?

— Побачиш. Прийде до тебе сьогодні вночі дівчина славна. Поділитеся з нею своїм здоров'ям.

…І вона прийшла, дівчина славна і чиста, що пахла понтійською азалією, духмяним кадилом і дикою орхідеєю, які росли на заболочених берегах річечки Ірдинь (багна, що ніколи не вимерзали, вберегли рослини дольодовикового періоду), і їх Євдося кидала в купіль. Тож вона, ця дівчина славна, прийшла і лягла біля нього, Чорний Ворон не бачив її у темряві, тільки чамрів од чистого повіву волосся і тіла, відданого йому на поталу, і, пригортаючи до себе дівчину славну, вроджену з того вулкану, що мільйон років тому вивергнувся на місці теперішнього Холодного Яру, він ділився із нею своїм здоров'ям, ставав коренем понтійської азалії, дикої орхідеї, кадила духмяного і переливав у них свою міць, а сам пив силу з її грудей, і так вони ставали єдиним колобігом.

— Озовися ж до мене хоч словом, — просив Чорний Ворон, відпускаючи її вуста зі свого цілунку, та вона не подала навіть голосу, тільки стогнала леготом орхідейним, а коли вже пішла від нього, то Ворон подумав, що це була химера-мана, яку наслала на нього Євдося, чи, може, то й сама Євдося прийшла до нього, позичивши у своєї молодості одненьку золоту нічку, хто його знає, але щось тут було

[1] Луг — водний настій попелу, що вживався замість мила.

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

нечисте з цією дівою чистою, бо, коли вона щезла, на тому місці ще довго тремтів сніп білого світла.

4

Вранці Чорний Ворон осідлав Мудея (до всього ще вкоротив праве стремено, бо його поранена права нога не розгиналася до кінця, тож була трохи коротшою за ліву), приострожив дончака-розумаку Мудея і, коли рушив своєю дорогою, то здогадався, що означали Євдосині слова про сніданок на білій скатертині. Цією скатертиною і був йому ось цей білий сніжок, що вперше сьогоріч притрусив землю і ще й тепер ліниво пролітав над Ірдинськими болотами. Біла панна зима тихо ступала йому назустріч.

Застояний Мудей поривався до бігу, поспішав розім'ятися — й відразу пішов дриндом, таким собі граційним клусом, від якого і вершник одразу вирівнювався у спині і розправляв плечі. А за плечима у Чорного Ворона ще був карабін, кишеню чумарки відтягувала французька граната «кукурудза», і він дивувався, як з усім цим добром Мудей доніс його, непритомного, до Євдосі, як здогадався, що пораненого отамана треба доправити саме до знахарки. Ворон знав, що Мудеєві розуму не позичати, кінь рятував його вже не раз, але як те в нього виходило — важко сказати. Останнє, що Ворон пригадував із минулого бою, — це те, що лежав на землі геть розчавлений, не міг навіть звестися на ноги, і тоді Мудей також ліг біля нього, тихенько заіржав, припрошуючи в сідло. У тій коловерті вони загубили тільки Воронову смушеву шапку, за якою тепер він дуже шкодував, не так за самою шапкою, як за чорним шликом, на котрому було вишито два слова дівочою рукою: «*Вертайсь росою*».

Він і тепер сидів у сідлі простоволосий, ріденький лапатий сніжок падав йому на довге волосся, падав на тихі дере-

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

ва, на ще не замерзлу землю, і позаду залишалися сліди від копит, підбитих добрими японськими вухналями.

Довший час Ворон не правив конем, тут, серед боліт, Мудей знав дорогу краще за нього, він знав твердий путівець не оком, а чув його своїми копитами, чув усією душею, бо Ворон був певен, що в його товариша є душа. Тому він ніколи не міг повірити, що холодноярський отаман Василь Чучупака загинув через коня. Усі як один стояли саме на цьому — винуватили отаманову кобилу Зірку (вона мала білу зірку на лобі), яка, мовляв, знатурилася, зірвалася за жеребцем, і коли Василь утікав від червоного ескадрону, його хтива англо-арабка зачула позаду іржання коня, розвернулася й понесла вершника на ворожу кінноту, понесла прямісінько чортові в зуби. Василь застрочив зі свого «люйса», скосив кількох кіннотників і ще встиг поміняти на кулеметі кружок, та коли вистріляв усі набої, то вихопив бравнінга і приставив собі до скроні.

Прокіп Пономаренко на прізвисько Квочка, який тоді уцілів, казав, що Василів передсмертний крик докотився аж до Мотриного монастиря:

— Живи-и-и!!! — на весь голос закричав Чучупака, і не знати було, до кого звертався він в останню хвилину — чи до брата, чи до свого гайдамацького полку, чи, може, до України.

Але Чорний Ворон міг покласти голову під копито своєму Мудеєві, що все це було не так. Василя Чучупаку не могла занапастити кобила. Так, того квітневого дня вона, його Зірка, справді поводилася норовисто. Василь їхав до хутора Кресельці в лісництво на раду отаманів, його супроводжували ще брат Петро Чучупака, боровицький отаман Павло Солонько, Гриб, Квочка, Юрко Залізняк. Усі були в гуморі — раділи першому, вже по-справжньому теплому сонцю і сміялися з найменшої абищиці. Сміялися і з отаманової кобили Зірки, яка, зачувши весняну теплінь, втратила сором і терлася об Солонькового жеребця, поки сідлом розірвала штани самому Солонькові. Той скипів: «Здай, Василю, її на мило, бо наберешся біди!» —

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

«Я на Зірці ще увійду до Києва, — засміявся отаман. — А штани ми тобі залатаємо, скидай хоч зараз». — «Я б уже краще на козі їздив», — плюнув спересердя Павло Солонько.

А в хаті лісника Гречаного вже пахло упрілим борщем, однак до столу не сідали — мали надійти ще хлопці. Поки їх піджидали, сіли грати в підкидного, і Василь Чучупака до драних штанів ще й навішав Солонькові погонів. Той геть похнюпився, перестав з Василем і балакати. Коли це раптом бахнув постріл вартового, всі повискакували надвір і побачили, що лісництво оточила ворожа кіннота. Наші хлопці теж кинулися до коней, та не всі встигли. До того ж схарапуджені коні, прив'язані до тину, намертво позашморгували вузли на поводах, і Василь Чучупака шаблею розрубав того вузла, аби мерщій відв'язати Зірку. Він першим вихопився на пагорб і замить уже міг розчинитися в лісі, але озирнувся й побачив, як скручують-в'яжуть його рідного брата і Павла Солонька…

А тепер стій-но, хлопці, знімімо шапки і добре подумаймо своїми твердими головами, як сказала б Євдося. Тепер нехай хтось пояснить мені ось яку штуку: якби хтива англо-арабка Зірка сама розвернулася на тому пагорбі й помчала на іржання чужого жеребця, то чи не зміг би Василь Чучупака вчасно зіскочити з неї або й угатити кулю кобилі у вухо? Зміг би, ще й як! Але ж він побачив, як в'яжуть його брата, та хай би навіть не брата, в'яжуть боровицького отамана Павла Солонька, який щойно журився за розірваними штаньми, сердився, що Василь навішав йому погонів, а тепер прощався з життям. І якби ж то тільки з життям! Попереду були катування в чекістських мордовнях, де, перш ніж стратити, тобі виколють очі й відріжуть язик. Василь це знав, може, краще за інших. Знав. І, йдучи на свій рішенець, не вагався ані секунди.

Тож хай там знатурилася чи не знатурилась англо-арабка, але він сам розвернув її наопач і помчав назад, щоб розсіяти ворожу лаву зі свого вірного «люйса» і визволити Петра й Павла. Я навіть переконаний, що Зірка несла його

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

рівно і легко, бо добрий кінь завжди відчуває свого вершника, добрий кінь, повірте мені, уміє відчути запал і радість боротьби. А коли не вдалося розсіяти лаву, коли на другому кружку захлинувся розпечений «люйс» і Василь опинився в тісному кільці кінноти, то підніс до скроні бельгійського бравнінга, і покотилася довга луна від яру до яру, від хутора Кресельці аж до Мотриного монастиря:

— Живи-и-и!

І тоді до нього, вже мертвого, підійшов вислозадий командир ескадрону Митрюха Ґєрасімов, підійшов із жалем великим, що не вдалося живцем захопити отамана, але спершу він здивувався, бо замість страшного бандита побачив хлопця років двадцяти п'яти з білявим волоссям і блакитними очима, які дивилися у квітневе небо і всміхалися першому, вже по-справжньому теплому сонцю. Митрюха Ґєрасімов не витримав, ударив мертвого чоботом, тоді вихопив у когось гвинтівку і кольбою став гамселити в усміхнене, нестерпно красиве лице. Його орда сприйняла цю лють як наказ, кацап'юги юрбою налетіли на мертвого — дрібні, кривоногі, але дуже мордаті, з пласкими, налитими кров'ю мармизами, — вони з дикунським ґелґотанням і матючнею також почали гамселити отамана кольбами, і так гамселили, що приблуда із недалекого Жаботина Фєдька Пєсков, котрий показав їм дорогу на хутір Кресельці, напужив у штани і довго не міг допетрати, що це воно таке гаряче (чи не кров?) стікає по литках. Перелякався в смерть вилупок, хоча й не знав, що через тиждень загойдається в зашморгу на сухій гілляці.

А кацапидли ніяк не могли вгамуватися, і хтозна, скільки б вони ще зганяли злість на мертвому, аж тут гримнув ще один постріл — то вже Митрюха Ґєрасімов вихопив мавзера і пальнув у синє квітневе небо.

— Давольно, прідуркі! Кто нам павєріт, что ето сам Чучупака! Атвєзьом-ка лучшє бандіта к єго радной матушкє! Пусть палюбуєтся.

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

І вони прив'язали понівечене тіло до коня й поволокли аж у Мельники.

Слідом їхала підвода, на якій везли зв'язаних Петра Чучупаку і Павла Солонька. Петро сидів скам'янілий, а Павло закусив нижню губу, і тоненька цівочка крові стікала йому на підборіддя.

5

Перед Чорним шляхом, що пролягав через ліс, Ворон потяг за повід ліворуч, але Мудей став як укопаний. Став, застриг вухами, і Ворон ще раз завважив, що праве вухо коня живе — навскіс надрубане, трохи вкорочене, проте чутливе і сторожке. Зовсім недалечко заскрекотала сорока, видно, угледіла простоволосого вершника, а може, запримітила й когось іншого, бо чого б це Мудей зупинився ні сіло ні впало, коли йому велено було «цоб». Ворон зняв з-за спини карабін, взяв його навпереваги і повів очима поміж дерев, поки зачепився поглядом за густу вільшину. Проте нічого не застеріг, то приклав до рота долоню човником і тихо каркнув. За мить у вільшині теж почулося «кар», але якесь несміливе, тонкоголосе, мовби це ота сорока-білобока перекривляла Ворона. Втім, він добре знав, що це не сорока, і клацнув замком карабіна.

— Вороне, ти живий? — почувся голос, а за тим голосом із вільшини виплив вершник на легкому, як тінь, коні, при шаблі, у короткому кожушку й сивій високій шапці з блакитним шликом. — Ти живий…

Леле, це була Дося Апілат, грушківська молода козачка, яка воювала в холодноярському гайдамацькому полку ще з Василем Чучупакою, і Ворон бачив її, може, разів зо три, але так, не в бою. У бою, казали хлопці, це була сатана, вона рубала з обох рук, ординські голови сипалися, як кавуни, і в найгустішій ворожій лаві за нею залишалася кривава просіка. Ворон мало йняв тому віри, бо яка могла бути диявольська си-

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

ла в тендітному тілі дівчини, хай і гінкому та пружному, але все-таки дівочому тілі, ліпленому не для того.

Що було насправді могутнім у Досі, то це її довга розкішна коса, яку непросто було сховати навіть у глибокій папасі, — Дося заправляла під шапку свій скарб по-факірському якимось особливим фасоном, із таким викрутасом, що Ворон аж рота розкрив, коли це побачив за першої їхньої зустрічі на подвір'ї Мотриного монастиря.

«Прив'язати?» — грайливо примружила ясні оченята, в яких гарцювало два скупаних у смолі чортиська. Він подумав тоді, що такою косою не одному можна світ зав'язати, але сказав: «Не треба. Я вже прив'язаний». Чорти в її очах застигли від подиву, Дося так крутнулася на підборах новеньких хромових чобіт, що з острогів посипались іскри.

Після того вони бачилися ще двічі, й щоразу вона глузливо перепитувала у нього: «То як, Вороне? Ти ще на припоні?» Якщо зараз вона знов це спитає, він не подивиться на холод, стягне її з коня й отут, прямо на білій скатертині, покаже, чия шабля замашніша.

Тільки… звідкіля тут Дося взялася?

— А чутка пішла, що тебе вбито, — сказала вона.

— Спершу я теж так подумав.

— Ти часом не привид? — вона під'їхала до Чорного Ворона впритул, і тепер у її очах посміхалося двоє лагідних янголят. — Можна доторкнутись до тебе?

— Якщо не боїшся.

Дося провела пальцями по його бороді, злегенька торкнулася вуст.

— А звідки вертаєш?

— Та з того світу.

— І шапку там загубив, еге?

— Подарував, — Ворон примружив око на Досиних янголят. — А ти як тут опинилася? — здивовано спитав він, хоч дивуватися не було чому: Чорним шляхом вона завжди

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

поверталася в Грушківку, тож і тепер їй лежала така дорога, тільки цього разу Дося їхала в своє село надовго, вважай, до весни, адже на зиму лісовики йшли під землю. Майже до середини березня вони осідали в землянках, і Досі там було б, може, й весело, але трішки незручно і страмно — не тому, що вона така пані, але… зрозумій мене, Вороне, я все-таки жінка, мені треба вчасно й помитися, і розчесатися, і ще дещо зробити, а це не так просто, як вашому братові. Хоч воно кожному важко жити кротом.

— А мені й під землею весело, — сказав він.

— У гурті, може, й так, — погодилась Дося. — Але… ти ж не любиш, коли від жінки пахне козою?

— Якщо молодою і чистою, то чого ж?

Ворон сіпнув ніздрями — відчув якийсь невловимо знайомий запах, що легенько війнув від Досі. Дражливо приємний, але невгаданий.

— А що, хлопці не можуть вирити для тебе окрему земляночку?

— Хіба що на двох із тобою, — засміялася Дося так білозубо, ніби хто жменю перлів сипнув перед ним, і сміялася виклично й довго, поки на очі їй не набігли сльози. Вона враз притихла й міцно стулила губи.

— Досю, — сказав він, — пробач.

— За що?

— Не знаю… — Ворон так зніяковів, аж Мудей переступив із ноги на ногу. — Ти така гарна…

— Не бреши. Давай краще попрощаємось, Вороне, га? Попрощаймося до весни. — Вона підняла праву руку вгору, він зробив так само, і їхні відкриті долоні спершу притулилися одна до одної, а потім зімкнулися в дружньому потиску. Це був чоловічий жест прощання, але ж Дося мала вояцьку славу, а отже, і право на козацький звичай.

Потиск її руки був міцний, ця рука справді вміла тримати і шаблю, й рушницю, тільки ж на Ворона знову війнуло

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

не порохом, а… чим, чим? — чимось невловимо знайомим, що могло сходити лише від жінки.

— До весни? — подивилася йому глибоко в очі.

— До весни.

Дося торкнула коня острогами, і він, легкий, мов тінь, поплив убік Чорного шляху. Та від'їхавши кроків на десять, вона враз натягла повід.

— Гей, Вороне! Тримай!

Він і не зоглядівся, як у повітрі майнула сива папаха з блакитним шликом, і Ворон випростався у стременах майже на повен зріст, аби її упіймати.

— Це щоб не замерз у Холодному Яру!

Довга важка коса, вивільнена з-під папахи, розгорнулася, мов жива, обвилася довкола шиї, сягнула пояса й лягла аж на круп коня.

Вершниця щезла за деревами, а він, спантеличений, ще довго тримав у руці ту шапку, поки нарешті накинув на голову. Накинув — і швидко зняв, припав обличчям до її ще теплого споду.

Ні, не може бути. Подих йому перехопив запах понтійської азалії, кадила духмяного і дикої орхідеї…

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

1

«В Гуннском лесу опять появилась банда Веремия в количестве 80 штыков и 30 сабель при 2 пулеметах "максим" и 5 "льюисах". Бандиты среди белого дня совершили внезапный налет на Златополь, ограбили волисполком, телефонную станцию, захватили в плен начальника милиции, который, по некоторым сведениям, работал на них. Известно, что среди бандитов существует обычай, когда один из них берет себе псевдоним

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

погибшего главаря, однако есть основание считать, что атаман Веремий не погиб и продолжает свое кровавое дело. Предпринимаются все попытки выяснения этого факта.

Уполномоченный Дьяконов».

(Із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті від 6 грудня 1921 року.)

Вони під'їхали чотириколісною бричкою до хати — це край села, біля Кривого Узвозу, де жили Веремієва мати та його молода дружина Ганнуся, і спершу спокійно так почали розпитувати, де їхній господар, чи не давав знати про себе, коли він востаннє навідувався додому? Мати й Ганнуся в один голос божилися, що не з'являвся він хтозна й відколи, як завіявся десь ще в Пилипівку, то тільки його й бачили.

Високий приходень у шкірянці з тонкою гусячою шиєю, обсипаною прищами, сказав, що коли чоловік завіявся невідомо куди, то треба піти в управу і заявити: мовляв, він одкинувся од хати, від жінки і матері, то й вони, жінка і мати, відмовляються від нього; а не зречетесь — будете відповідати перед соввластю, якщо він подався у банду чи в петлюрівську шайку. Та як же ми будемо відмовлятись од нього, — мати на те, — коли невідомо, чи він хоч живий, чи, мо', вже його кісточки десь у сирій землі, гріх же великий — відмовлятись од мертвого. А що, може, чули щось про загибель його? — ще дужче витягнув гусячу шию той у шкірянці. Та де ж бо ми чули, як ні слуху ні духу від нього, — знизала плечима Ганнуся й мимохіть приклала руку до свого лона, де віднедавна почула, що воно вже ворушиться.

Вона справді не знала, що з Веремієм, — докотилася чутка, що загинув під Гунським лісом і там його поховали, а потім люди казали, що ні, то брехня, отаман не з тих, кого так легко вбити, він тільки поранений і переховується в надійному місці, то він лишень підманив так червоних, поклавши в труну іншого чоловіка у брилі й вишиванці, аби його

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

більше не шукали і дали спокій жінці та матері. Десь, мов, прохопився словом його ад'ютант на прізвисько Чорт, що начебто отримав чудернацьку записку від Веремія, — Чорт прийшов до клуні, де вони з отаманом умовлялися стрітися, якщо розминуться в бою, та замість отамана знайшов там тільки записку, нашкрябану його рукою:

«*Мене буде поховано в Гунському лісі за двадцять кроків на схід од старезного дуба*».

Але хто ж це знає наперед, коли жде його смерть і де його закопають?

Потім ще люди стали шептатися, що козаки поховали Веремія на старому цвинтарі в їхньому-таки селі, поховали серед ночі, так, щоб навіть жінка і мати не знали, бо рано чи пізно викажуть своїми слізьми могилу отамана. Довго мучилися-вагалися Ганнуся з матір'ю, не хотіли брати гріха на душу, та й страшно було, але невідання було ще тяжчим, і тоді вони вдвох уночі таки пішли на старий цвинтар, де вже давно не ховали нікого, пішли і знайшли там свіжу могилу серед запалих гробків та похилених трухлявих хрестів. І стали копати, й докопалися, грішники, до труни, натерпілися страху до холодного поту, тільки та свіжа труна також була без небіжчика, але… лежала в ній закривавлена Веремієва вишиванка.

— Аґа, ні слуха ні духа, значіт, — рипнув своєю шкуратянкою той, що мав прищаву гусячу шию. — І атказиватся ат нєво ви нє сабіраєтєсь. Ну так сматрітє жє! Єслі вдруґ етот слух ілі дух паявітся, таґда пєняйтє на сєбя! Таґда і вас пахаронят заживо.

Забродн пішли, але Ганнуся знала, що це тільки початок. Вони б давно з'їли їх із матір'ю живцем, та не зробили цього тільки тому, що сюди ще міг навідатися Веремій. Вони не відчепляться від них, поки не знайдуть його живого чи мертвого. Серце підказувало їй, що Веремій живий, інакше чого б ото замість небіжчика клали в труну лише його одяг? —

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

така омана була для неї незрозумілою і навіть зловісною. Ганнуся тільки розуміла, що хтось затіяв зухвалу гру, і цей хтось скоріше за все був її чоловіком, а раз так, то він — живий, мертві не годні на жарти, навіть якщо за життя вони були вдатні до найхимерніших витівок. А якщо Веремій живий, то все, що він робить, має свій глузд, і рано чи пізно чоловік неодмінно до неї обізветься чи подасть якийсь знак.

Так собі міркувала Ганнуся, стоячи біля причілка хати, аж поки вгледіла на вершечку акації чорного ворона. Той сидів трішки надутий і сонний, але Ганнуся побачила в ньому недобру прикмету, відчула якесь лихе віщування, аж млість підкотила до горла. Її навіть знудило, але це вже було не вперше відтоді, як вона зачула важкість у лоні, і даремно Ганнуся нарікала на ворона — той був настільки старий, що вже не міг і не хотів нічого віщувати. Він просто спостерігав зверху за людською метушнею, бо це було єдине, що його ще цікавило в цьому нескінченному житті. Марнота над марнотами, все намарне, — думав ворон, дивлячись услід бричці, яка віддалялася від Кривого Узвозу. Котяться ці колеса в один бік, а потім знов повернуть назад.

І чи віщував він, чи ні, а наступної ночі хтось постукав у вікно — дрібно так, як це робив Веремій, — вони з матір'ю обидві кинулися зі сну, але то був якийсь чужий чоловік. Він не сказав нічого, лиш передав Ганнусі вісточку, писану друкованими літерами:

«Якщо хочеш мене побачити, то приходь у суботу після заходу сонця до Високої Греблі».

2

Ніколи я не був мародером, та завжди з якимось дурним лоскотом у грудях любив потрусити потайні чужинські кишені, планшетки й портфелі, які носила не дрібнота, а здебільшого «риба» серйозніша, — в суконних френчах, шкірі

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

і хутрах. Траплялися там, звісно, й коштовні речі, та ще цікавішими були всякі папери, що стосувалися нашого брата більше, ніж кого іншого. Я не кажу про більшовицькі агітки, які годилися нам хіба що на «козячі ніжки», а от їхні приписи та настанови були для мене справжніми знахідками.

Чого коштувало бодай оте «суворе попередження», яке я знайшов у планшеті головного черкаського «бебеха»[1] Яші Гальперовича, котрий так необачно відважився дістатися на автомобілі аж до Кременчука — непоказного містечка, якому, мабуть, ніколи й не снилося, що воно стане губернським містом, але хай низенько вклониться Холодному Яру та його лісовикам, — це через них виникла ґвалтовна потреба створити новий губернський центр ближче до «осиного гнізда бандитизму». І потяглися до Кременчука всі оті губревкоми, парткоми, БеБе, губчека, військкоми та всілякі інші «коми», яких наплодила комуна.

Однак я не про те, я хочу сказати про головного черкаського «бебеха» Яшу Гальперовича, який наважився вирушити в таку небезпечну дорогу на авто лише з чотирма чекістами-охоронцями, якщо брати до уваги й шофера. А наважився Гальперович покозиритися на американському «пірсі» з відкритим верхом тільки тому, що довкола головних доріг кишіли тоді регулярні частини червоних, котрі день у день прибували цілими ешелонами на станцію Бобринську й розповзалися, як мурашва, в напрямку Чигирина, Кам'янки, Черкас, Звенигородки, Знам'янки… Були то невеличкі на зріст, карячконогі, пихаті й нахраписті москалі, довготелесі, товстошкурі латиші з крижаними очима, вовкуваті й вічно голодні китайці, яких наші селяни називали «сліпими», юродиві з лиця чуваші та башкири, і в усіх на язиці крутилося одне загадково-страхітливе слово «Хальоднияр». Усі вони

[1] «Бебехи» — від абревіатури ББ — спецчастини, призначені для боротьби з бандитизмом.

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

думали-гадали, що ж воно таке, цей «Хальоднияр», що ж воно за сила така незвичайна, на яку їх перекинули з найвіддаленіших фронтів, проте цього ніхто не міг до пуття розтлумачити. Москалі казали, що Хальоднияр — це якась древня фортеця ще князя Долгорукого, де всі люди велетенські і довгорукі, чуваші та башкири вважали, що Хальоднияр — це ім'я якогось великого полководця, щось таке, як Чингізхан, котрий так розперезався, що не хоче визнавати комуну, китайці сподівалися, що це така закраїна, обгороджена високим муром, де хоч і холодно, зате повно рису і всілякого їдла, але тим їдлом не хочуть із ними ділитися, а латиші нічого не думали, вони просто були латиськими стрільцями і мовчки ждали наказу.

Отож головний черкаський «бебех» Яша Гальперович сміливо, з вітерцем і форсом вирушив у відкритому американському «пірсі» на Кременчук, і так не дуже далеко й заїхав, як за Худолііївкою вигулькнуло йому назустріч кілька кіннотників у рогатих шапках-будьонівках з величезними ганчір'яними зірками на лобі.

Яша Гальперович звелів водієві зупинитися, аби розпитати в будьонівців, чи не чути тут на дорогах контри.

— Какой часті? — спитав він суворим командирським голосом, завваживши, як кіннотники обступають «пірса» з усіх боків. Либонь, такого ще й не бачили.

— А что — нє відно? — пика будьонівця, який нагнувся над Яшею, аж лисніла від помішки.

— Я спрашіваю, какой часті!

— Особово назначєнія, — відповів нахаба. — Ілі я на вовкулаку похож?

Я ледве не розреготався, спостерігаючи за цією комедією, бо то й справді був мій хорунжий на прізвисько Вовкулака. Сам же я сидів верхи у придорожньому лісочку, щоб не сполохати чекістів довгим чубом і бородою.

— Попрошу прєд'явіть документи! — Вовкулака впер дуло карабіна в нагрудну ліву кишеню френча.

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

— Да как ви смєєтє? — верескнув Яша Гальперович, і його бурякове від злості лице раптом взялося крейдою. Він побачив, що кіннотники, які з усіх боків милувалися «пірсом», в одну мить звели рушниці. До горлянки шофера навіть було приставлено довгу кавалерійську шаблю, і коли в того від хвилювання ворухнувся борлак, то на ньому з'явилася червона цятка. Яша все зрозумів, його напружена позитура ураз зів'яла.

Один чекіст викликав у мене повагу. Він потягся правою рукою до нагрудної кишені, начебто дістати документи, та зненацька в тій руці, мов з рукава, з'явився маленький, як іграшка, револьвер «кобольд», бідолаха приставив його до підгорля й натиснув на спуск. Постріл був зовсім тихенький, мій Мудей після відра ячменю пахкає голосніше, а це так — ніби комар чхнув, і слава Богу, бо в наші плани не входила стрілянина. Але й після того слабенького пуку голова чекіста якось так чудно тріпнулася, і він, уже мертвий, зовсім спокійно відкинувся на спинку сидіння, викликаючи в мене не тільки повагу, а й схвалення.

Хлопці, щоб не заляпати таку гарну машину кров'ю, витягли з неї зомлілого Гальперовича та ще двох напівпритомних чекістів і потягли в лісочок. Вовкулака, вмостившись поруч із водієм, наказав правувати за ними.

По правді сказати, я лише тут, у переліску, дізнався, хто потрапив у наші сіті. Коли переглянув їхні документи, серце моє заспівало.

Гальперович, трохи оговтавшись, попросив мене відійти убік поговорити віч-на-віч.

— Ви — Чьорний Ворон?

— Білих воронів не буває, — пояснив я йому.

Яша Гальперович нервово кивнув, навіть спробував усміхнутися. Потім, натужно ковтаючи повітря, прошамкотів:

— Маіх папутчікав слєдует нємєдлєнно ліквідіровать. Таґда я, как начальнік уєзднаво ББ, смаґу вам пріґадітся.

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

— Цікаво, — сказав я. — Чим же?

— Для сваіх прідумаю вєрсію, как я чудом вирвался із бандітскіх кахтєй. А патом, нємноґа спустя, смаґу пєрєдавать вам чєрєз связних очєнь важную інформацію.

— Наприклад? — подав я надію Яші.

— Напрімєр, ґдє і каґда на вас ґатовітся аблава. Ілі кто срєді вашіх людєй являється нашім аґєнтом.

Мене вразила його дурість. Напевно, страх потьмарив Гальперовичу мізки, бо він плів нісенітницю. Я сказав:

— Для початку ти сам зліквідуєш своїх. Зарубаєш їх шаблею.

— А можно с рєвольвєра? — облизав він сухі губи.

— Ні, не треба лякати горобців. Ти їх зарубаєш.

— Я, знаєтє, нє кавалєріст, не умєю арудовать саблєй.

— А ти бий тупим боком, — порадив я. — Поміж вуха. Як кролів.

— Таґда паставтє всєх траіх рядишком спіной ка мнє.

Ми підійшли до чекістів, що тремтіли в оточенні моїх хлопців, і я наказав їм стати рядком один біля одного.

— Страчувати вас напросився таваріщ Гальперович, — сказав я, подаючи йому шаблю. — Повернiться до нього спиною і станьте на коліна.

— Іуда, — процідив рудий вирлоокий «бебех», схоже, що вихрест, але першим повернувся і став навколішки. Він знав, що так легше вмирати, тому ще й нагнув голову. Те саме зробили й інші — мовчки, з якоюсь викличною покорою.

Цього вирлоокого Гальперович, звісно ж, і рубонув першим. Проте вдарив не тупим боком, а гострим, і я подумав, що шаблю він тримає не вперше. Рубав не по шиї — по тім'ю. Жертви без жодного звуку падали ницьма з розколотими черепами, червона юшка бризкала Яші на чоботи й галіфе.

Головний черкаський «бебех» подивився на мене з псячою відданістю й почуттям виконаного обов'язку:

— Ну как?

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

— Іуда, він і є іуда, — зітхнув я. — Не хочу об тебе навіть шаблю поганити. Повісити його.

Він упав на коліна, благав його вислухати, щось белькотів про «сєкрєтноє сотруднічєство», а потім загріб п'ятірнею жменю землі, змішаної з кров'ю і мозком його «таваріщєй», запхав до рота й почав жувати.

— Нє вєрітє? Клянусь вам… Я готов зємлю гризть!

— Вона не твоя, — сказав Вовкулака.

Яша Гальперович так заївся збагрянілою землею, розмазавши її по всьому писку, що мені стало бридко. Несосвітенна мара вилупила до мене великі, мов курячі яйця, баньки, белькотіла якесь безглуздя, а потім ухопила мене за чобіт і припала до нього своїми закривавленими губами.

Я махнув хлопцям, щоб не зволікали. А мої хлопці поліну-валися зробити це врочисто, звісивши з міцної гілляки кругленький зашморг. Вони нагнули молоду березу, прив'язали за шию Яшу Гальперовича його ж таки паском майже до вершечка і відпустили. Гнучке деревце не вирівнялося, лишень шарпнулося вгору й загойдалося так, що Яша час від часу діставав ногами землі, але, метляючи ними, тільки відштовхувався вгору й бовтався на бідній березі, мов яка потороча.

Жаль було залишати в лісочку «пірса», проте їхати битими шляхами нам не годилося, а для лісу цей тарантас не підходив. За ліпших часів він би нам знадобився, чорноліський отаман Пилип Хмара таку машину колись запрягав кіньми й катав дівчат, але то ж Хмара, він навіть випускав власні гроші у своїй окрузі — ходили в його Цвітній та по інших селах тільки такі кредитки Тимчасового уряду, на яких стояла печатка-тризуб і підпис «*Хмара*». Нам, сірим, зараз було не до того. Ми тільки забрали з машини скриньку гранат «мільса», кулемет «шоша», взяли також ящик доброго вина з печеною поросятиною та паляницею. Розжилися ще на два новенькі парабелуми, три револьвери «штаєр» і вже згаданий німецький «кобольд», але цю іграшку важко назвати

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

трофеєм, бо вона годилася хіба що для дам та самогубців. Мене більше потішив планшет Гальперовича.

Хлопці повкидали мертвяків назад у машину, навіть Яшу Гальперовича відчепили з берези й поклали туди, де взяли. Націдивши з бака бензину, облили трупи й викотили «пірса» на дорогу — з вогнем у лісочку не бавилися, бо ще покійний Василь Чучупака постановив давати по двадцять шомполів «на голе тіло» кожному, хто занапастить бодай одне дерево. Лише тут, на дорозі, Вовкулака, закуривши цигарочку, кинув сірника на мокрого Яшу.

— Обсохни, стерво!

Ми вже були далеченько, коли рвонув бензобак і над «пірсом» закурів чорний дим.

У планшеті Гальперовича я знайшов давно відому нам пожовклу «Инструкцию агитаторам-коммунистам на Украине», яка, між іншим, мені дуже подобалася. Наче писав її не Троцький, а сам Симон Петлюра. Чого варта була хоча б ось така правда-матінка:

«Вы должны помнить, что коммуну, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров-евреев украинский крестьянин возненавидел до глубины души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит, бурлит, как Днепр на порогах, и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал им нечеловеческую силу в течение сотен лет воевать против своих угнетателей — поляков, русских, татар и турок…»

Але це було невинне застереження порівняно з тим приписом, що я знайшов у планшеті. Мені він нічого нового не відкривав, однак потрібен був козакам, які, виморені роками боротьби, змучені лісовим життям, ні-ні та й подумували про амнестію. Таких я навчився розпізнавати здалеку. Зажуриться чоловік, ходить, як припутень, не їсть, не п'є, світ йому не милий. Я силоміць не тримав нікого, відпускав за-

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>